

BOUWHISTORISCHE EN WAARDESTELLELENDE BESCHRIJVING

SINT-FRANCISCUS-XAVERIUS,

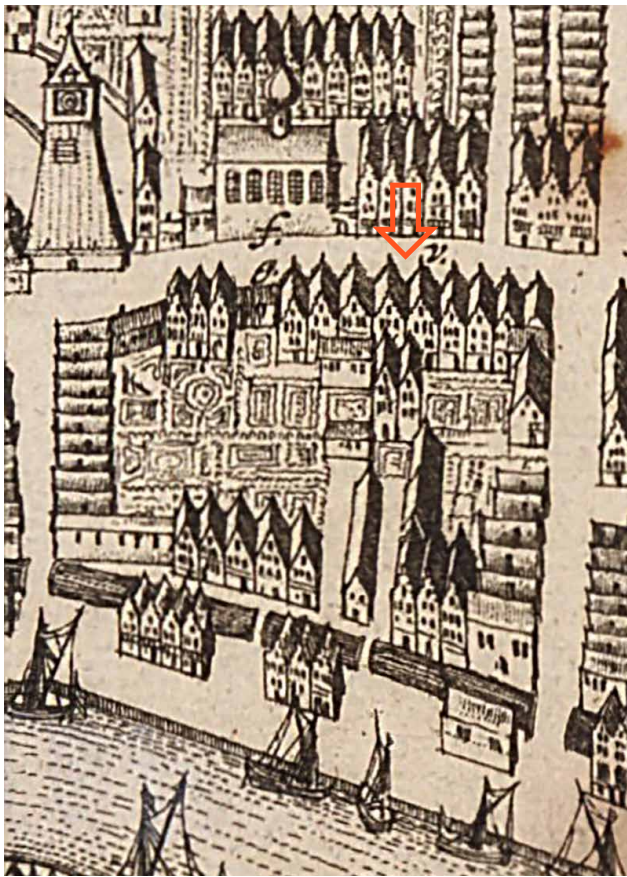
WESTERSTRAAT 107, ENKHUIZEN

DOOR GERRIT VERMEER
VERENIGING OUD ENKHUIZEN

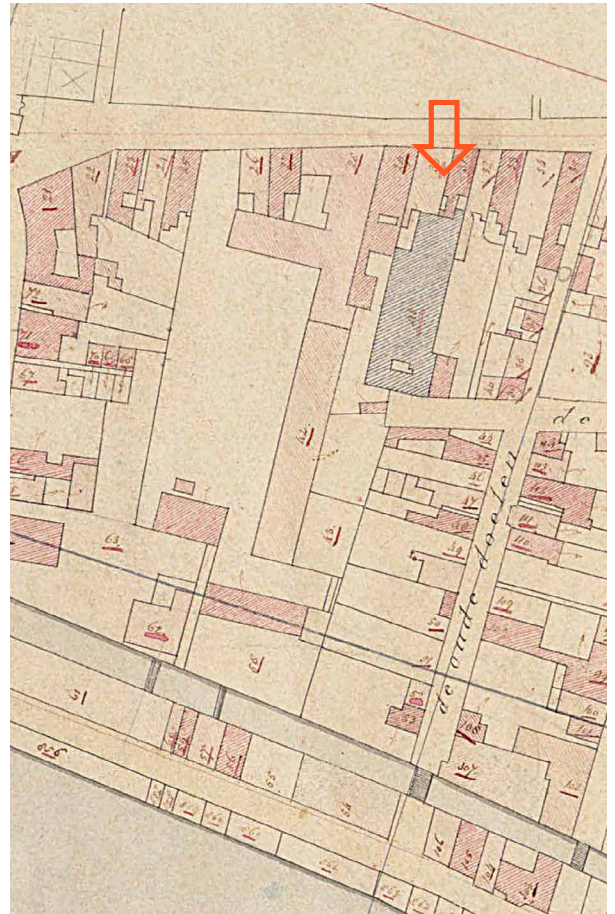
JULI 2016, AANGEVULD 2023

Afbeelding omslag: Het koor van de Sint-Franciscus vanaf de Oude Haven. Foto auteur.

Afb. 1. Detail van de kaart van Janssonius uit 1657. De rode pijl geeft ongeveer de positie aan van het huidige Westerstraat 107.

Afb. 2. De minuutkaart van 1832. De rode pijl geeft ongeveer de positie van het huidige Westerstraat 107 aan met twee huizen aan de Westerstraat en de kerk uit 1779 erachter.

Identificatie

Sint Franciscus Xaverius, Westerstraat 107, 1601AD Enkhuizen

1905-1906, kerk door Nicolaas Molenaar sr.

1929-1930, toren en twee noordelijke gewelfvakken schip door Nicolaas Molenaar jr.

Gemeentelijk monument nummer 0388/WN165

Onderdeel Rijksbeschermd stadsgezicht nummer 1468

(Bouw)geschiedenis

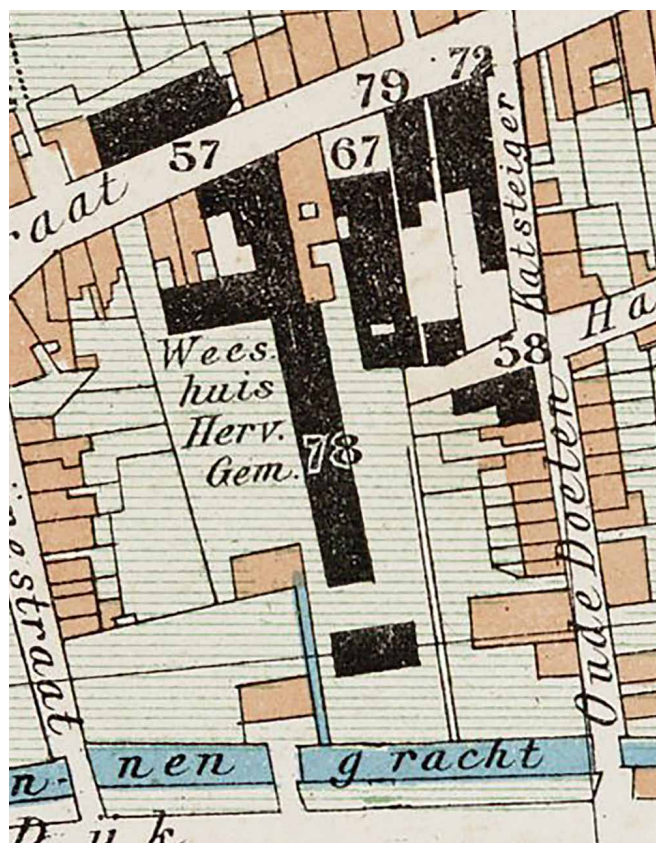
Ontstaan van de parochie

De Jezuïet Theodorus de Jonghe toog in 1632 naar zijn geboorteplaats Enkhuizen om familie te bezoeken. Hier vestigde hij zich om de vaak in Haarlem verblijvende pastoor De Wolff bij de pastorale zielszorg te ondersteunen. Van de kerkelijke organisatie mocht hij aanvankelijk alleen de eucharistie vieren en persoonlijke geestelijke bijstand verlenen.¹ Op 10 mei 1652 kreeg de gemeenschap rond De Jonghe erkenning als een aparte jezuïetenstatie, gewijd aan

¹ Jaap Braakman, *Gebouwd op schouders van het voorgeslacht*, Vereniging Oud Enkhuizen (Maelsonreeks deel 18): Enkhuizen 2006, 21.

Sint Franciscus Xaverius (een belangrijke missionaris van de orde) en Sint Ignatius (de belangrijkste oprichter van de orde en eerste generaal). Vanaf die tijd mocht de pater van de statie de zielzorg uitoefenen, zonder de eerder voor hem geldende beperkingen. Aanvankelijk bestond de statie naast een drietal oudere, waarvan er twee voortkwamen uit de twee parochies in Enkhuizen, die van Sint-Gommarus (Westerkerk) en die van Sint-Pancratius (Zuiderkerk). Daarnaast was er nog de Johannesstatie in het Westeinde.² Van deze staties bleef alleen die van de Sint-Franciscus-Xaverius en Sint-Ignatius tot op he-

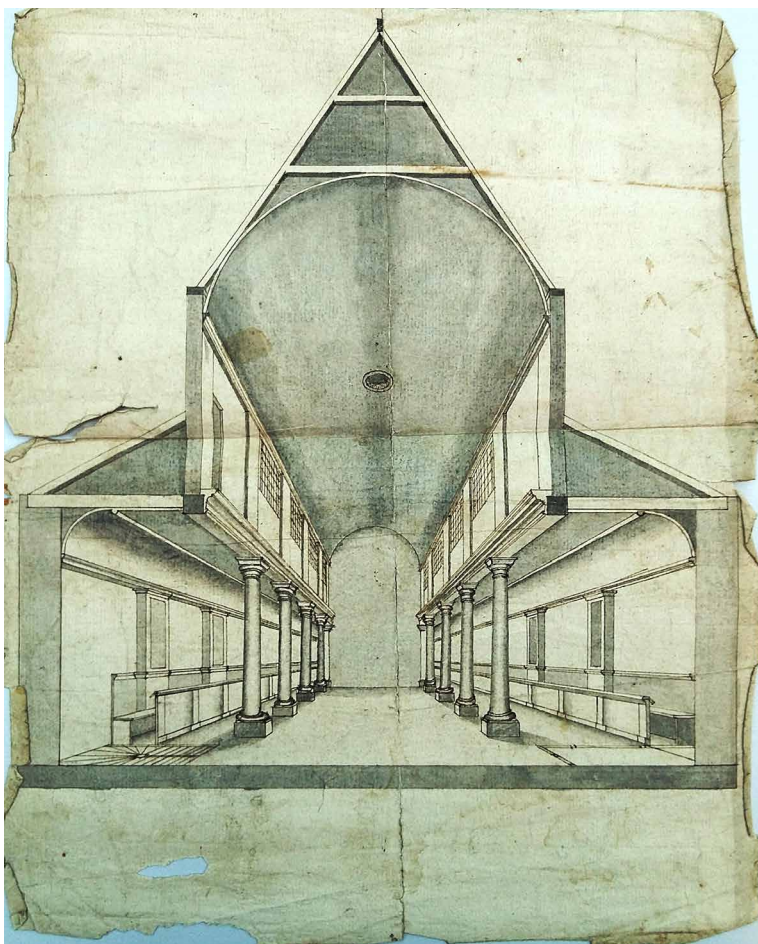
² Braakman 2006, 27-28.

Afb. 3. De plattegrond van Egmond-Meijer uit 1902. Nummer 67 is de Sint-Franciscus. Na de afbraak van twee huizen en de bouw van de voorgevel met toren in 1846, ontstond aan de Westerstraat een voorplein.

Afb. 4. De grote kerk links is de middeleeuwse Westerkerk met rechts daarvan de klokkentoren. De kerk rechts, de Sint-Franciscus, vertoont een richting daar dwars op. Google Maps.

Afb. 5. Dwarsdoorsnede en perspectief van het interieur van de Sint-Franciscus. Ontwerptekening uit ongeveer 1845. Westfries Archief, Hoorn.

den als rooms-katholieke parochie voortbestaan. In 1773, het jaar dat de Jezuïetenorde werd opgeheven, stierf in Enkhuizen ook de laatste pastoor van deze orde. Zijn opvolger, Wouter Ruyters, had als oud-lid nog wel een band met de orde. Hij bouwde de eerste kerk van de gemeente.

Voordien kwamen de katholieken van Sint-Franciscus vermoedelijk bijeen in achtereenvolgende huiskerken op diverse locaties. Het huis dat stond op de plaats van het huidige Westerstraat 107 heette in 1677 De vier Evangelisten (afb. 1).³ In die tijd diende het huis zeker nog niet als huiskerk, want tot 1702 was het in bezit van de predikant Henricus Duizendpond uit Oosterblokker. De weduwe van de meestersmid van de Munt, Maarten Jansz. Cattenbel, verkocht het huis in december 1714 aan Dirk Tjallis, een vrome katholiek. Vanaf die tijd vonden er in het pand vermoedelijk kerkelijke activiteiten plaats. In de daaropvolgende jaren bleef het huis eigendom van een van de kerkleden. Vermoedelijk

³ Suus Messchaert-Heering, *Van Koopmansstraat tot Nieuwmarktpijp: Geschiedenis van de 'Doorne Croone', 't Soute Eylandt' en andere huizen in de Oude Westerstraat te Enkhuizen*, Enkhuizen 2001, 124-125; Braakman, 57-67.

bevond de huiskerk zich aan de achterzijde. Via de Harpstraat ofwel 'de Hoek' konden de kerkgangers deze bereiken. In 1775 schonk Johanna Kluppel, oud 65 jaar, het huis aan de kerkmeester in ruil voor een jaarlijkse lijfrente van 100 gulden.

Het eerste kerkgebouw, 1779

Op 11 maart 1776 verzochten de kerkmeesters Frans Spaans en Dirk Cramps aan het stadsbestuur een echte kerkzaal te mogen bouwen volgens de begeleidende tekeningen op de plek van de bestaande huiskerk. Vier dagen later lieten ze het verzoek tot deze verbouwing vervallen, aangezien het huis dreigde in te storten. In die tijd stonden stadsbesturen toleranter tegen de bouw van roomse kerken dan voordien. De toestemming werd verleend, zodat op 6 mei 1776 reeds de eerstesteenlegging kon plaatsvinden.

De kerk staat weergegeven op de minuutkaart van 1832, sectie F (afb. 2). In die tijd bezat de Rooms-katholieke gemeenschap drie panden aan de Westerstraat met de nummers 30, 31 en 32. Achter de nummers 30 en 31 strekte zich de kerk uit, die met de achterzijde aan de Harpstraat stond, waar zich de ingang bevond. Op een plattegrond uit om-

Afb. 6 Het interieur van de kerk uit 1779, gezien in de richting van het hoofdaltaar (naar de Westerstraat), omstreeks 1900. Westfries Archief, Hoorn.

streeks 1845 staat de kerk schematisch weergegeven (afb. 15).⁴ Het eenbeukige, rechthoekige koor grensde aan de achtergevels van de panden aan de Westerstraat. Aan de oostzijde van het koor bevond zich de sacristie, aan de westzijde een bergplaats. Op het koor sloot aan de zuidzijde een breder schip aan. Tussen de 'Consistorie kamer' aan de Harpstraat en de kerk zat een kleine binnenplaats. Ten oosten van de consistorie bevond zich de ingang van de kerk aan het uiteinde van een brede gang die van de straat naar het schip leidde. In deze plattegrond staan de zuilen in de kerk niet aangegeven.

Er resteert een bouwtekening van de kerk met een dwarsdoorsnede en een perspectief van het inwendige ineen (afb. 5). Daarnaast bestaat er van het interieur een foto uit het einde van de negentiende eeuw (afb. 6). Tussen de brede middenbeuk en de veel smallere zijbeuken stonden ronde, Toscaanse zuilen, vermoedelijk van hout. Op de foto lijken ze gemarmerd te zijn. Over de zuilen loopt een laag hoofdgestel met een geprononceerde kroonlijst. Daarop gaat in de middenbeuk een lichtbeuk op met boven de zuilen lisenen. De zuilen staan tamelijk ver uit elkaar. Het schip lijkt uit vijf vakken te hebben bestaan. In de lichtbeuk zat tussen de pilasters, net onder de aanzet van het tongewelf, telkens een tamelijk laag en breed venster. In de zijbeuk vormde een kwart tongewelf van hout een overgang van het verder vlakke plafond en de blinde wand. Daaronder werd het muurwerk verstevigd door muurdammen of muurstijlen met verdiepte vlakken.

Op de tekening staat aan weerszijden langs de muur een bank met daarvoor een houten schot. In de middenbeuk is de kerk leeg gelaten. Ongetwijfeld stonden hier banken aan weerszijden van een middenpad. Op de veel latere foto was de parochie veel groter en stond de kerk vrijwel volledig gevuld met zitplaatsen. In de middenbeuk was zelfs geen ruimte over voor een middenpad. Kerkgangers moesten zich via de zijbeuken naar hun plaats begeven. Ook de zijbeuken waren destijds voor een groot deel met banken gevuld. Een middenpad was ook niet echt praktisch, aangezien de kerk alleen via de oostelijke zijbeuk aan de kant van de Harpstraat toegankelijk was.

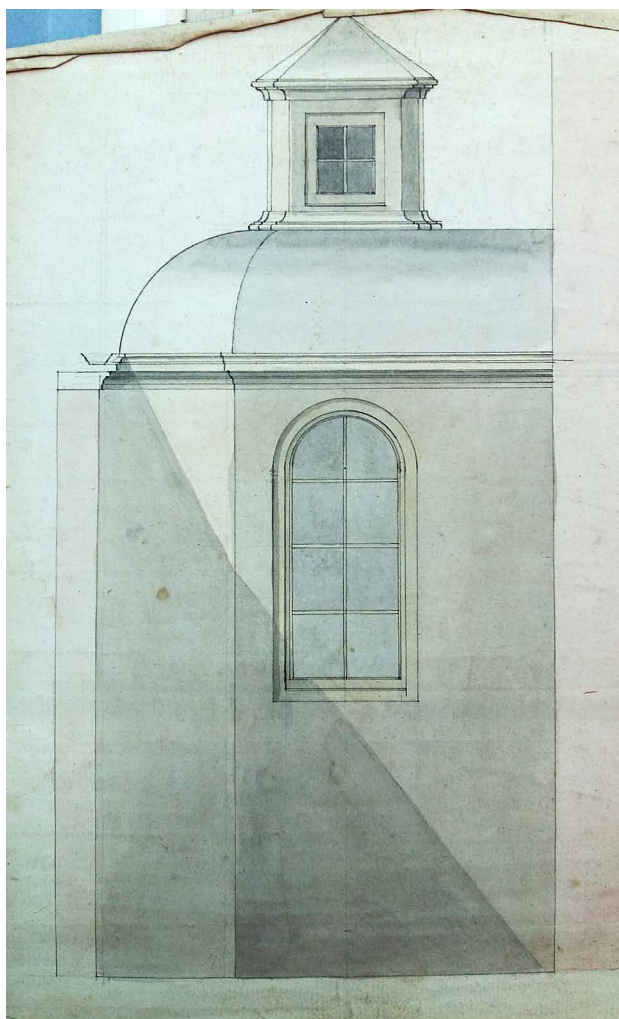
4 Westfries Archief (WA), 0301 RK statie, sedert 1856 parochie van de H. Franciscus Xaverius en RK Armbestuur in de parochie H. Franciscus Xaverius, Enkhuizen, 23, Stukken betreffende de bouw van een nieuwe voorgevel voor de bestaande kerk, en een toren, 1843-1846, tekening bestaande toestand.

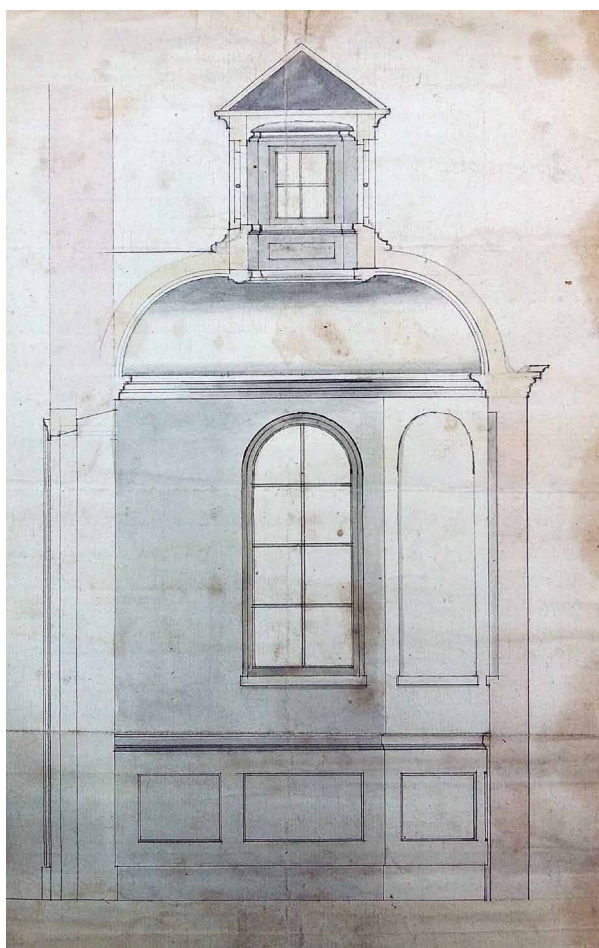
Afb. 7. Ontwerp voor een niet uitgevoerd altaar. Westfries Archief, Hoorn.

Pastoor Ruyters richtte de kerk in met een rijk gesneden altaar, een even rijke preekstoel, halverwege het schip. Boven het altaar hing een schilderij van Franciscus Xaverius, afgebeeld op het moment dat hij een Japanse Prins doopt. Het altaar en de preekstoel staan weergegeven op een foto (afb. 6). Het archief van de parochie bevat een ontwerp-tekening van een niet uitgevoerd altaar (afb. 7). Johanna Knuppel, die de kerk al eerder begunstigde, bekostigde een al even mooi doopvont, dat tot op heden in het bezit is van de parochie, maar bevindt zich niet meer in het kerkgebouw.⁵ Het archief bevat verder een ontwerp-tekening van een eerdere versie met Adam en Eva en de Boom der Kennis met daarin een slang in de boom (afb. 10), alsmede tekeningen van de doopka-

5 Rijksmonument nummer 15145. Omschrijving: De Rooms Katholieke Kerk, welke zelf niet op de lijst wordt geplaatst, bezit: een rijk gesneden doopvont in de vorm van een wereldbol met bijbehorende schilderijlijst en twee engelfiguren, XVIII.

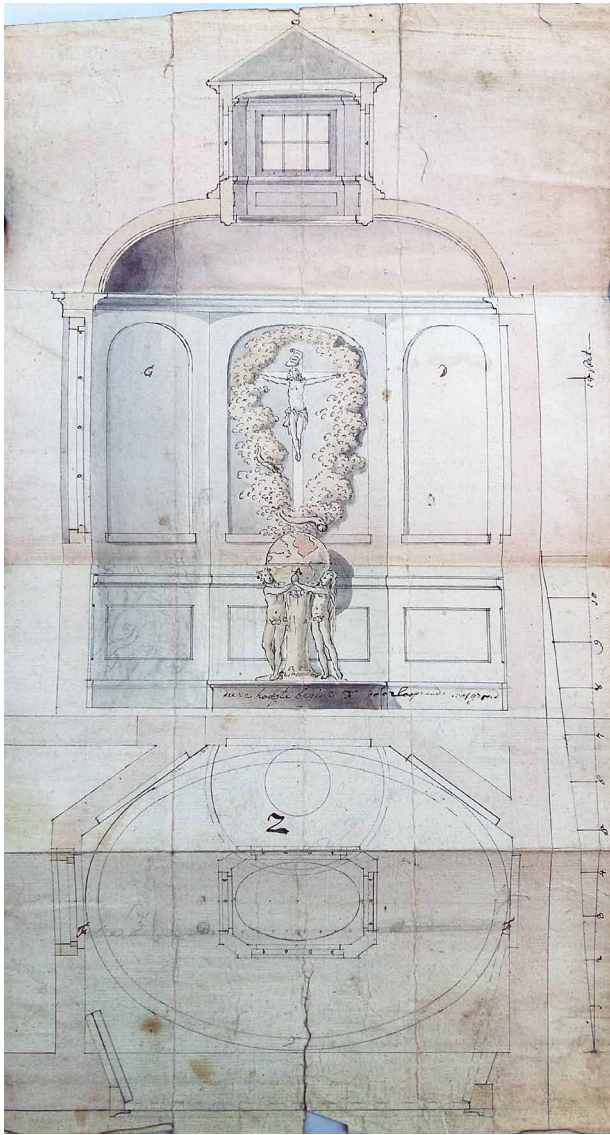

Afb. 8. Ontwerp voor de doopkapel van de kerk uit 1779. Westfries Archief, Hoorn.

Afb. 9. Doorsnede van de doopkapel. Ontwerptekening kort voor 1779. Westfries Archief, Hoorn.

Afb. 10. Plattegrond (onder) en doorsnede met opstand van inwendige (boven) van de doopkapel. In de kapel staat een eerdere versie van het doopvont getekend. Kort voor 1779. Westfries Archief, Hoorn.

pel, waarin het doopvont moest komen te staan (afb. 8-9).⁶ De twee in het gerealiseerde doopvont aanwezige Engelen ontbreken nog op het ontwerp waarin het doopvont in de kapel is weergegeven (afb. 10). In de laatste ontwerptekening kronkelt de slang om de stam en lijken Adam en Eva reeds verschrikt (afb. 11). Hier zijn de engelen die het paar uit het paradijs verdrijven aanwezig. Het uitgevoerde doopvont heeft de vorm van een wereldbol, met daarnaast de figuren van Adam en Eva die uit het paradijs worden

⁶ WA, 0301, 23, Rekening van ontvangsten en uitgaven inzake de bouw van de rk kerk in de Hoek, met bijlagen, 1776-1779, 1790.

verdreven. Boven hen zweeft aan de ene kant een engel met een vlammeend zwaard, aan de andere kant een vredesengel. Boven de wereldbol en tussen de engelen bevindt zich een schildering van de Christus. Verder zijn er ontwerptekeningen voor een hek met opzij gesneden boomte en dieren, die mogelijk herinnerden aan het paradijs (afb. 12). Dergelijke barokke kerkmeubels, rijk aan figuren en decors, werden in die tijd bijvoorbeeld vervaardigd in het Vlaamse Mechelen. Het hek en de preekstoel moesten kort voor de nieuwbouw in 1905 door de voorgedij zijn weggedaan.

De eerste kerkdienst in de nieuwe kerk vond plaats op 24 november 1778. Kort daarop kreeg de kerk een orgel van Joannes Mitterreijther uit Leiden, dat op zondag 14 maart 1779 voor het eerst tijdens een kerkdienst klonk. In het archief wordt nog een rekening van schipper Evert Jacobsen bewaard 'vor de Roomse Kerck gevaaren van de stat Lijden na Enchuysen een orgel met syn toebeoorren'. Dit orgel moet op een orgelgalerij aan de kant van de Harpstraat hebben gestaan. Op 8 mei 1779 kreeg Johanna Kluppel bericht van Henry van Begoden uit Antwerpen, dat er een zending oude beelden aankwam. Verder is er op de foto langs de muren van de zijbeuken een kruiswegstatie te zien uit de tweede helft van de negentiende eeuw. De inventaris van de kerk was in de achttiende eeuw zeer rijk. Een deel van de grote hoeveelheid zilveren objecten is heden in bruikleen bij het Museum het Catharijneconvent in Utrecht.

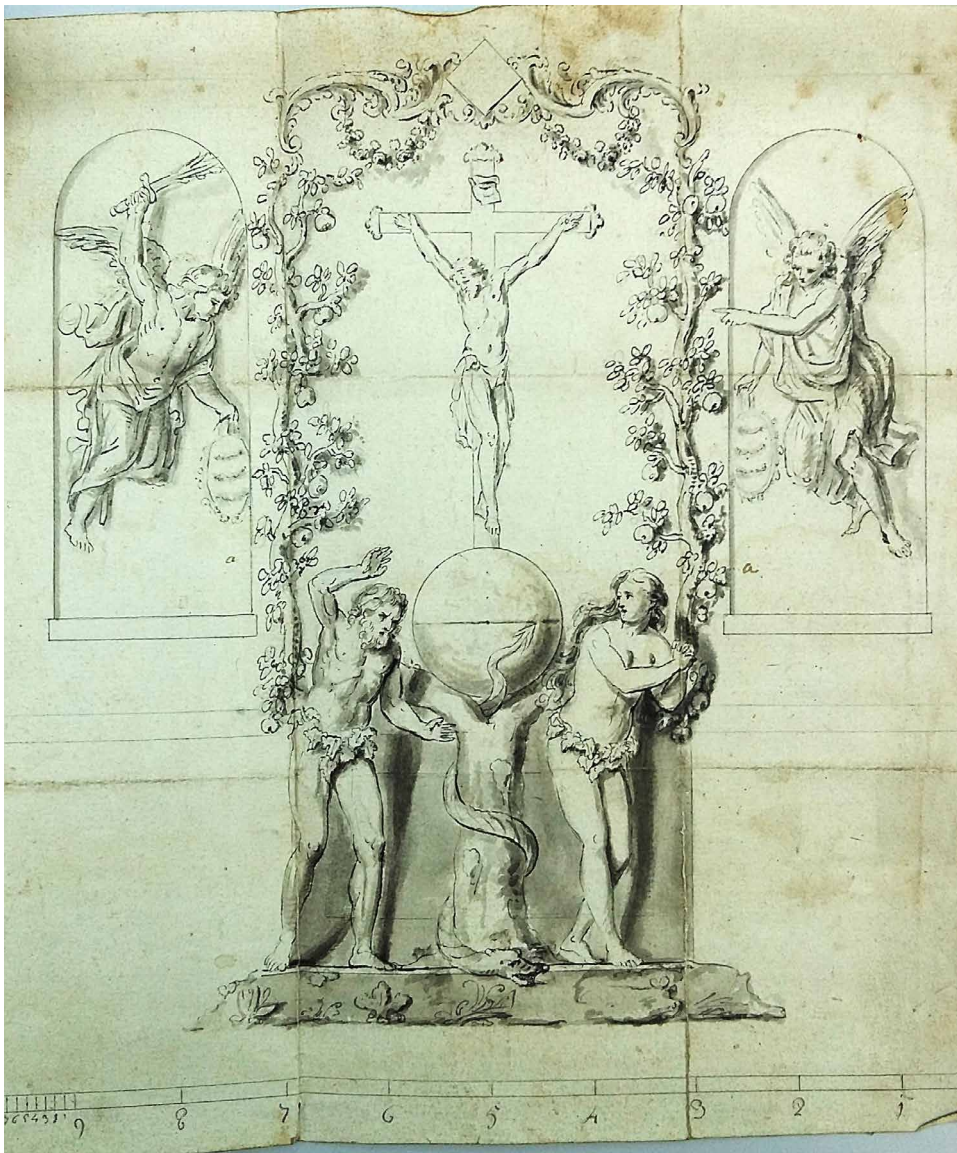
In 1880 besteedde het kerkbestuur bijna 4.000 gulden aan het polychromeren van de beelden, het plafond en het priesterkoor door Eug. Fermelmont uit Den Bosch. Deze polychromie is nog te zien, zij het in grijs tinten, op de eerdergenoemde foto uit omstreeks 1900 (afb. 6).

Pronkgevel met toren aan de Westerstraat, 1846

Op 4 april 1841 besprak het kerkbestuur 'de werkzaamheden voor het veranderen van de voorzijde van de kerk en het pastoorshuis'.⁷ Twee jaar later ging het bestuur hier op door. Daarop vroegen pastoor Stevens en de kerkbestuurders Johannes ter Meulen en Simon Karsten het stadsbestuur toestemming om hun kerk een meer passend uiterlijk te geven.⁸ De kerk was destijds: 'wat het uitwendig aanbelangt verscholen en diep in een hoek geplaatst'. Vandaar de

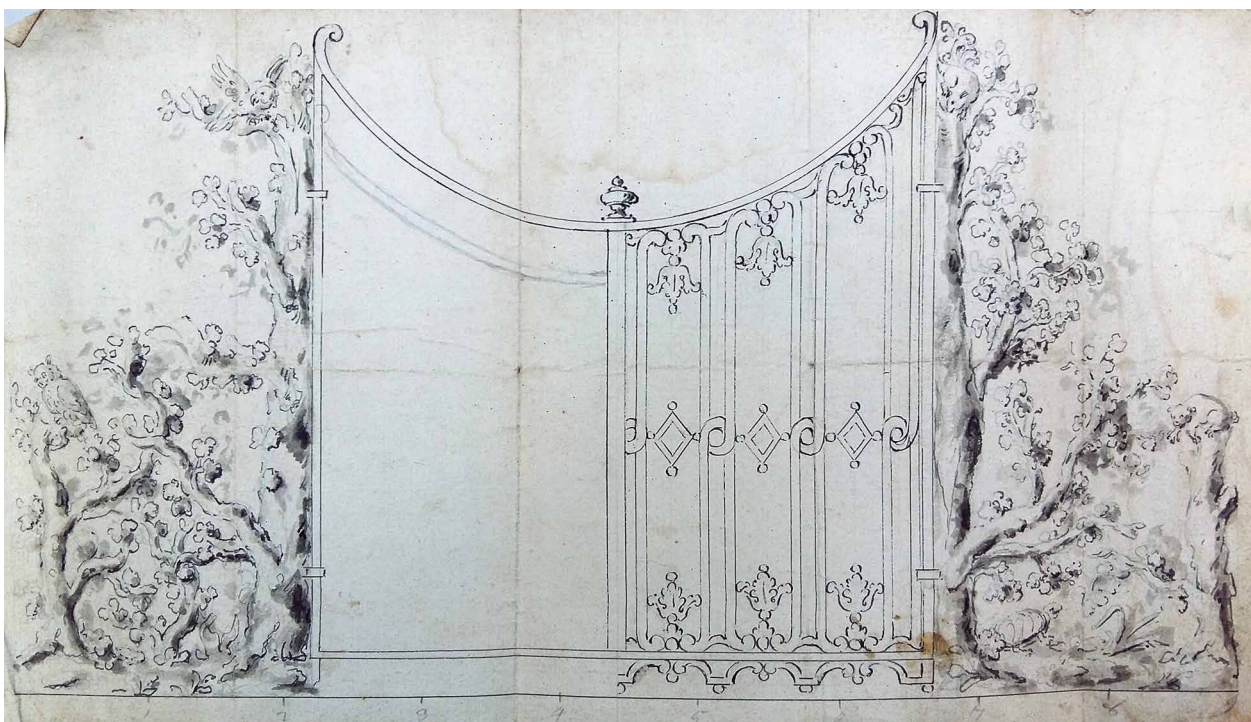
⁷ Braakman 2006, 66-71; WA, archief 0301, 23.

⁸ WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, Eerste vergadering op den 8 januari 1844.

Afb. 11. Ontwerptekening voor het doopvont. In deze versie met engelen, zoals ook bij het uitgevoerde doopvont. Westfries Archief, Hoorn.

Afb. 12. Ontwerp voor een hek. Westfries Archief, Hoorn.

sloopplannen: 'twee woningen [aan de Westerstraat] waarin bevorens de godsdienstoefening is gehouden beide bouwvallig en hun eigendom belettend de kerk een fatsoenlijken stand en behoorlijke ingang tot dezelve aan de gelovigen: bij amotie [sloop] van deze bouwvallen treed de kerk tevoorschijn en wenschten de ondergeteekende daaraan een behoorlijk kerkelijk aanzien te bezorgen door het plaatsen van een ijzeren hek en het stellen van een gevel'. De bouw-som was geraamd op 1.800 gulden. De Aartspriester keurde het plan goed, al gaf hij ter overweging de oude woningen gewoon te repareren.⁹ Vervolgens vroeg de pastoor aan de koning: 'toestemming voor de sloop van de twee woningen, aangezien deze 'een fatsoenlijken stand en behoorlijken ingang belette' (afb. 2).¹⁰ Na de sloop trad de kerk tevoorschijn 'met een zeer hoog gebrekkige ja zelfs geen gevelmuur. Daaraan wenste het kerkbestuur 'een behoorlijk kerkelijk aanzien te bezorgen'.

Plan vanuit het kerkbestuur

Van het plan dat het kerkbestuur liet maken bleef een tekening bewaard. Deze toont een voorgevel met alleen een deur in het midden (afb. 14). Op de afgeknotte voorgevel staat een torentje met een spits. Toscaanse pilasters verdelen de vlakke voorgevel in drie assen, waarvan de middelste met de ingang het breedst is. Hierin bevindt zich een hoge, classicistische poort met twee hoge deuren. In de zij-assen zit een eenvoudig rondboogvenster. De pilasters dragen een hoofdstel. In de middenas, boven dit hoofdstel, accentueert een groot, half rond venster de ingang. Boven de rondboogvensters zit op dezelfde hoogte een blinde rondnis. De toren staat op een met blokmotieven versierde onderbouw en bestaat uit een klassieke aedícula met fronton, waarboven zich de achtkante, ranke spits verheft. Dit ontwerp was eenvoudig, maar ook goedkoop.

Plan van Th. Molkenboer

Op 1 februari 1844 kreeg het kerkbestuur een verzoek van de stedelijke overheid een plan, tekening, bestek en begroting van de kosten te bezorgen om de gouverneur van advies te kunnen dienen. Van tevoren liet het kerkbestuur hun plannen, op advies van de aartspriester, beoordelen door de vooraanstaande

⁹ WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, tweede vergadering op den 15 januari 1844.

¹⁰ WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, Rekest aan de koning van 17 januari 1844.

Afb. 13. Ontwerp voor een aan Maria gewijd altaar. Kort voor 1779. Westfries Archief, Hoorn.

katholieke architect Th. Molkenboer. Die bracht zoveel wijzigingen in het plan aan, dat het feitelijk een nieuw ontwerp betrof (afb. 15). Het kerkbestuur besloot de aanbevelingen op te volgen en uit te gaan van de nieuwe tekening.¹¹

Het door Molkenboer aangepaste ontwerp toont drie deuren in de voorgevel, het halfronde venster en de pilasters uit het eerste ontwerp ontbreken. Molkenboer voorzag een gevel met een brede, risalerende middenas met een classicistische ingang met hoofdstel. De ingangen aan weerszijden zijn kleiner en eenvoudiger dan die in de middenas. Onder het hoofdstel dat over de volle breedte van de gevel loopt, zitten, recht boven de ingangen, rechthoekige, verdiepte velden. Boven de middenas siert een fronton de gevel. Over de volle breedte van de gevel gaat een omgehoekte attiek op met verfijnde lijsten. Boven de voorgevel in de middenas staat een blok met opzij een trede met schouderstuk, waarop zich een torentje met spits verheft. In het midden van het blok

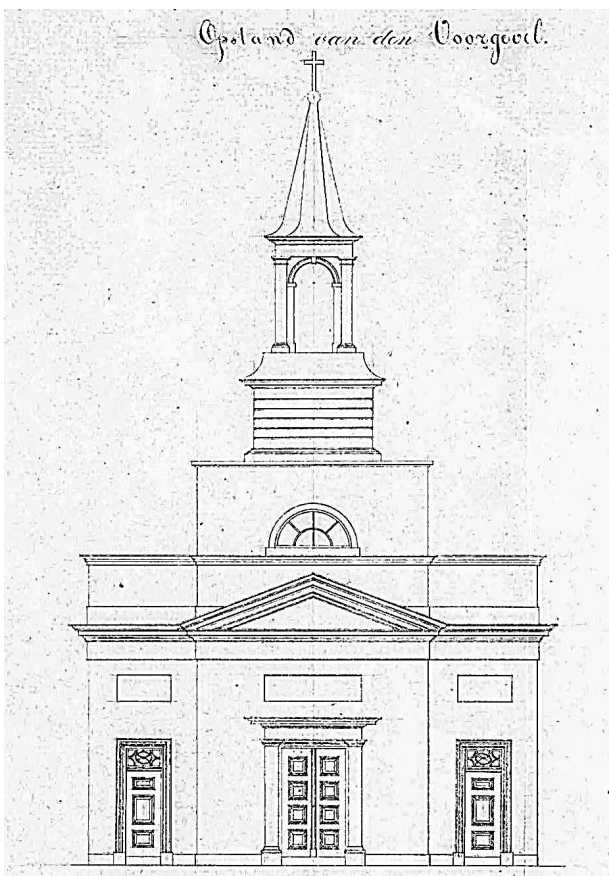
¹¹ WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, p. 52.

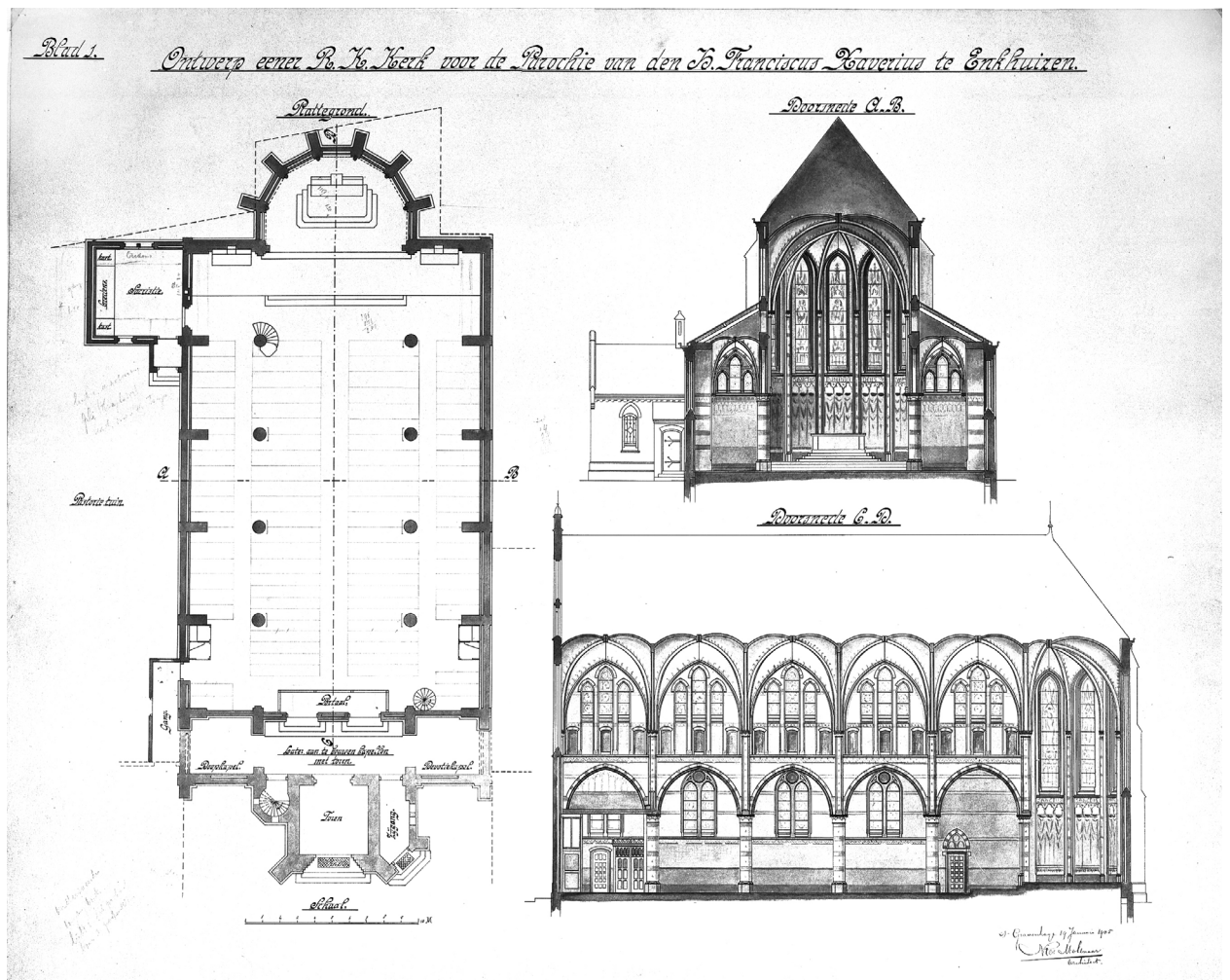
Afb. 14. Gevelontwerp uit 1843 of begin 1844 van een onbekende architect, gemaakt in opdracht van het katholieke kerkbestuur. Westfries Archief, Hoorn.

Afb. 15. Ontwerp voor een voorgevel van Th. Molkenboer uit 1844. Westfries Archief, Hoorn.

Afb. 16 Het uitgevoerde ontwerp van A.B. Mentz. Noord-Hollands Archief, Haarlem.

Afb. 17. De winnende inzending van Nicolaas Molenaar van 19 januari 1905. Collectie Rijksdienst Cultureel Erfgoed.

zit ene rondvenstertje. Aan weerszijden staat op het blok een bol.

Plan van Waterstaat

De Ingenieur van den Waterstaat A.B. Mentz, die kantoor hield in Purmerend, liet in juni 1844 weten dat het bestek veel onduidelijkheden bevatte en dat 'de bouworde van de gevel niet zoude behagen'. Hij beloofde daarom een nieuwe tekening te maken.¹² De ingenieur liet lang niet van zich horen. Op 19 september, drie maanden later, stuurde de kerkvoogdij hem een brief ter herinnering aan zijn belofte. De ingenieur antwoordde daarop dat hij de beloofde tekening en bijbehorend bestek reeds lang geleden aan het gouvernement had opgestuurd.

Waterstaatingenieur Mentz veranderde vooral de basis van de toren (afb. 16). Hierin verdwenen het tussentrapje en de schouderstukken. Het kleine

¹² WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, Vierde vergadering op den 11 Juni 1844.

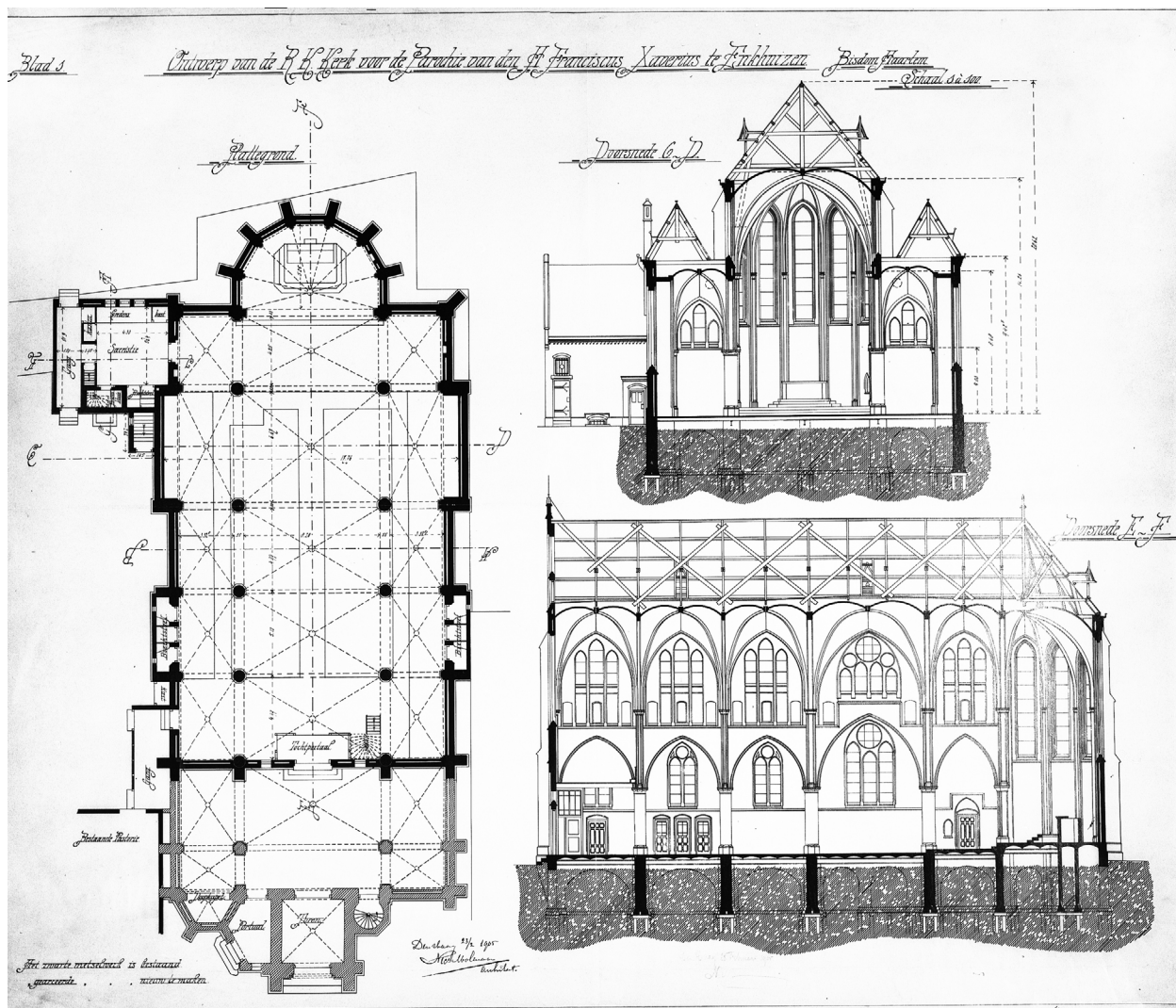
rondvenstertje in het blok maakte plaats voor een veel groter, halfroond venster, dat ook al aanwezig was in het eerste ontwerp, maar hierin iets lager zat, met een boven de ingang. In het geval van de katholieke kerk in Enkhuizen ging de bemoeienis van Waterstaat bij het ontwerp van de kerk in ieder geval zeer ver. Mentz vond het kennelijk niet nodig de parochie in te lichten over de veranderingen die hij in het ontwerp doorvoerde.

De bouw

Zijn ontwerp, dat begroot was op 2.600 gulden, bleek in december 1844 echter 800 gulden duurder uit te komen.¹³ Het kerkbestuur beschikte in december echter nog steeds niet over het plan en bijbehorende bestek.¹⁴ De uiteindelijk sterk toegenomen bouwsom

¹³ WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, Zevende vergadering op den 9de december 1844.

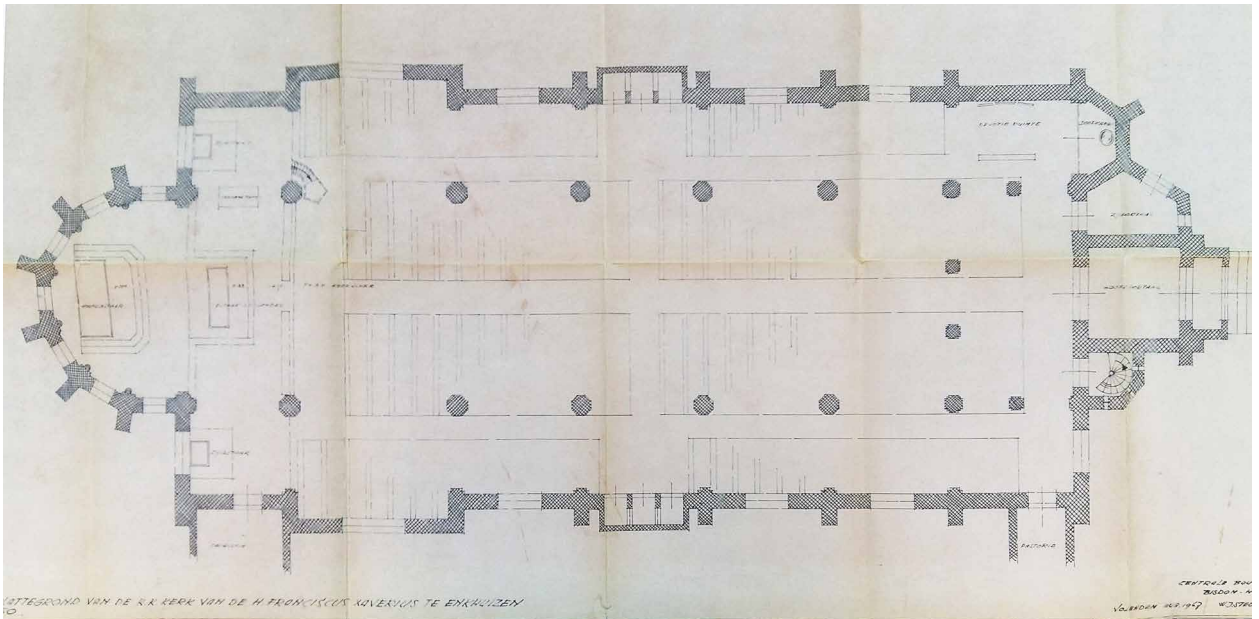
¹⁴ WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, Brief aan de aarsbischof op 9 december 1844.

Afb. 18. Het door Molenaar aangepaste en uitgevoerde ontwerp, gedateerd 23 februari 1905. Collectie Rijksdienst Cultureel Erfgoed.

Afb. 19. Foto van de voor-gevel van de kerk na 1906. Tot aan de uitbreiding van de kerk in 1929-1930 stond voor de kerk, aan de Westerstraat, nog een pand uit het begin van de zeventiende eeuw. Foto Vereniging Oud Enkhuizen.

Afb. 20. Plattegrond van de kerk uit 1968. Het noorden bevindt zich rechts. Westfries Archief, Hoorn.

bleek te wijten aan de door de door het hogere bestuur gevorderde verfraaiingen.¹⁵

Het bestek van 5 december 1844 noemt een gevel van 6 ellen breed, 10 ellen en 30 duimen hoog (een el is circa 69 cm).¹⁶ De gevel en de toren bestonden uit een voornamelijk houten constructie met een houten bekleding. Op de spits kwamen Rijnlandse leien en op de makelaar een houten, met lood bekleedde bal en daarop een ijzeren kruis. In januari 1845 bleek dat in het torentje de klokkenstoel ontbrak. Een van de bestuursleden moest afreizen naar de standplaats van de ingenieur van Waterstaat Mentz in Purmerend, voor een gewijzigde tekening. Op 15 januari 1845 kwam de definitieve toestemming. Op 22 januari 1845 bracht de ingenieur de gewijzigde tekening en gewijzigd bestek, nu met klokkenstoel, naar Enkhuizen.¹⁷ Op 3 februari 1845 vond de aanbesteding plaats met vijf inschrijvers. Na het afmijnen gaat het werk naar Jan de Ringh tegen een aanneemsom van 4.350 gulden, ver boven het begrote bedrag. Ringh wilde het werk ook wel doen voor 4.000 gulden als hij van sloophout gebruik mag maken, hij de zijgevel niet hoefde de bepleisteren en het oprichten van een schutting achterwege bleef.¹⁸

15 WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, Achtste vergadering op den 10de december 1844.

16 WA, archief 0301, 23, Bestek en voorwaarden waarna zal worden aanbesteed het opbouwen van een nieuwe kerkgevel en toren voor de Roomsche Katholieke Gemeente te Enkhuizen.

17 WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, p. 62.

18 WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, p. 63-64.

Hierop volgde meteen weer een tegenvaller. Bij het slopen van de gevel van de kerk op 16 april 1845 blijken de zijmuren steens te zijn van van een zeer kleine baksteen, dus te dun. Hierdoor waren extra maatregelen nodig, waarvan de ingenieur en Ringh de kosten raamden op 759 gulden. Er waren onvoorziene nieuwe funderingen nodig met het nodige heiwerk en steviger muurwerk met een nieuwe dakconstructie. Het straatwerk moest hier ook opnieuw worden gelegd.¹⁹ Ondanks deze tegenvallers gingen de werkzaamheden gewoon door.²⁰ Nadat onder toezicht van stadsarchitect Schokker de fundering was gelegd, vond op 15 mei de eerstesteenlegging plaats.²¹ Begin september meldde de aannemer gereed te zijn. Op 12 september kwam de ingenieur Mentz uit Purmerend naar Enkhuizen om het werk in bijzijn van de aannemer te inspecteren. De situatie die toen ontstond, een kerk met een bescheiden voorplein waaraan de voorgevel stond, is bijvoorbeeld te zien op de plattegrond van Egmond en Meijer uit 1902 (afb. 3).

Op 28 september 1845 ging de nieuwe toegang van de kerk open. De nieuwe ingang leidde naar een ruimte onderin de toren, maar het hoofdaltaar in het koor versperde de rechtstreekse doorgang naar de kerk. Via de sacristie aan de ene kant van het koor of een berghok aan de andere kant, kon wel het schip worden betreden. In de praktijk zal deze nieuwe in-

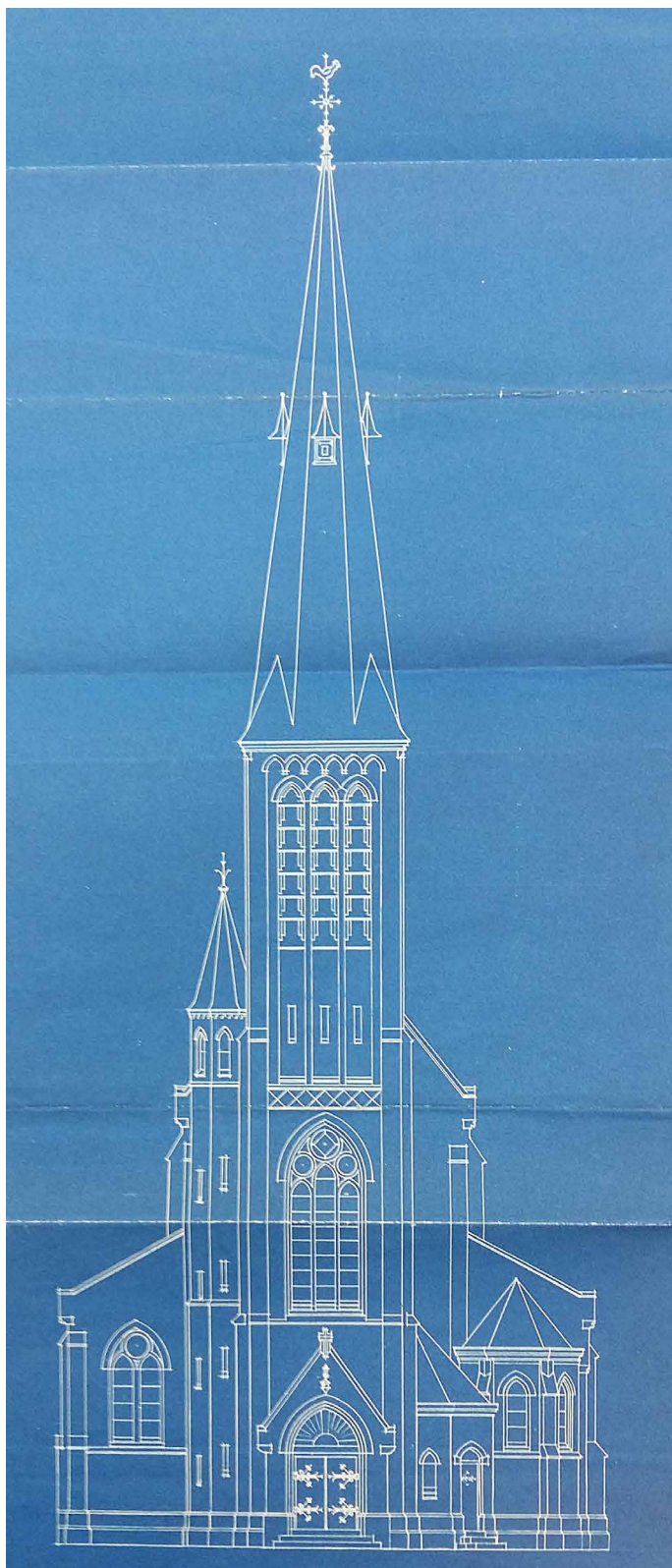
19 WA, 0301, 23, Begroting van kosten.

20 WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, p. 68-69.

21 WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, p. 70.

Afb. 21. De kerk en de toren gezien vanaf de Oude Haven. Foto auteur.

Afb. 22. Bouwtekening voor de vergroting van de kerk en de bouw van de toren uit augustus 1928. Westfries Archief, Hoorn.

gang daarom nooit als zodanig zijn gebruikt.

Het kerkbestuur betaalde na voltooiing niet de gehele bouwsom, maar hield, overeenkomstig een bepaling in het bestek, 650 euro achter met het oog op gebreken. Bij de eerste regenbuien bleken er al gauw ernstige lekkages op te treden. Pas na lang wachten kwamen loodgieter Voorn en timmerman Busker kijken. Op 9 juni 1846 stond de toren na een zware regenbui vol water. Op 15 juni deed het kerkbestuur hierover opnieuw zijn beklag.²² Uiteindelijk herstelden de aannemer en de loodgieter een en ander, zodat de ingenieur Mentz op 4 december van dat jaar met resultaat kon instemmen. Voor de onverwachtse meerkosten kreeg de kerkgemeente van de Staatsraad Gouverneur een subsidie van 600 gulden.

De bouw van de neogotische kerk, 1906

Op 1 augustus 1900 kwamen in de vergadering van het kerkbestuur een tekening met begroting voor de vergroting van de kerk aan de orde van de uit Limburg afkomstige en in Amsterdam werkende aannemer en architect Jean van Groenendael (1853-1919).²³ Kerkgebouwen van zijn hand zijn bijvoorbeeld de Sint-Servaaskapel uit 1892 aan de Servaasweg in zijn geboorteplaats Nunhem, de in 1902-1903 gebouwde Sint-Agathakerk aan de Heereweg in Lisse, de O.L. Vrouw van Goede Raad aan de Pastoor van Haarenstraat in Veghel uit 1909 en de Johannes de Doper uit 1911 aan de Kerkstraat in Katwijk. De bekende architect van tal van kerken, J.H.H. van Groenendael, was zijn broer. Het plan voorzag in de bouw van een nieuw koor tegen de achtergevel, dus aan de kant van de Harpstraat. Het oude koor, de sacristie, de zitplaats van de zusters en de ruimte met alle zich daar bevindende hekken zou dan bij het schip getrokken kunnen worden. Volgens Van Groenendael kon de kerk zo ongeveer tien meter langer worden, wat 300 extra zitplaatsen zou opleveren. Daarbij zou de voorgevel aan de Westerstraat ook echt als ingang kunnen gaan dienen. De bouwsom begrootte de aannemer/architect op 9.800 gulden. Voor het verplaatsen van het koor en het maken van extra banken kwam hij uit op nog eens 3.000 gulden.

Bestuurslid P. Koomen maakte de discussie nog ingewikkelder door, nog voor Van Groenendael met nieuwe tekeningen was gekomen en buiten de

pastoor om, een plan te presenteren van zijn neef J. Koomen uit Schagen, waarin het koor eveneens aan de achterzijde zou komen. Pastoor Nieuwenhuizen verzette zich 'met kracht' tegen dit plan. Hij wilde alleen deskundige partijen inschakelen. Later opperde P. Koomen 'om eenen bekwamen architect' te verzoeken een tekening te maken. Het bestuur vond het goed dat hij hiervoor drie architecten benaderde. De architecten gingen echter niet op zijn voorstel in, omdat ze niet wilden treden in het werk van een vakgenoot. Vanzelf kwam daardoor het plan van Van Groenendael weer aan de orde, waarvan vooral de verplaatsing van het altaar en het orgel zorgen baarden.

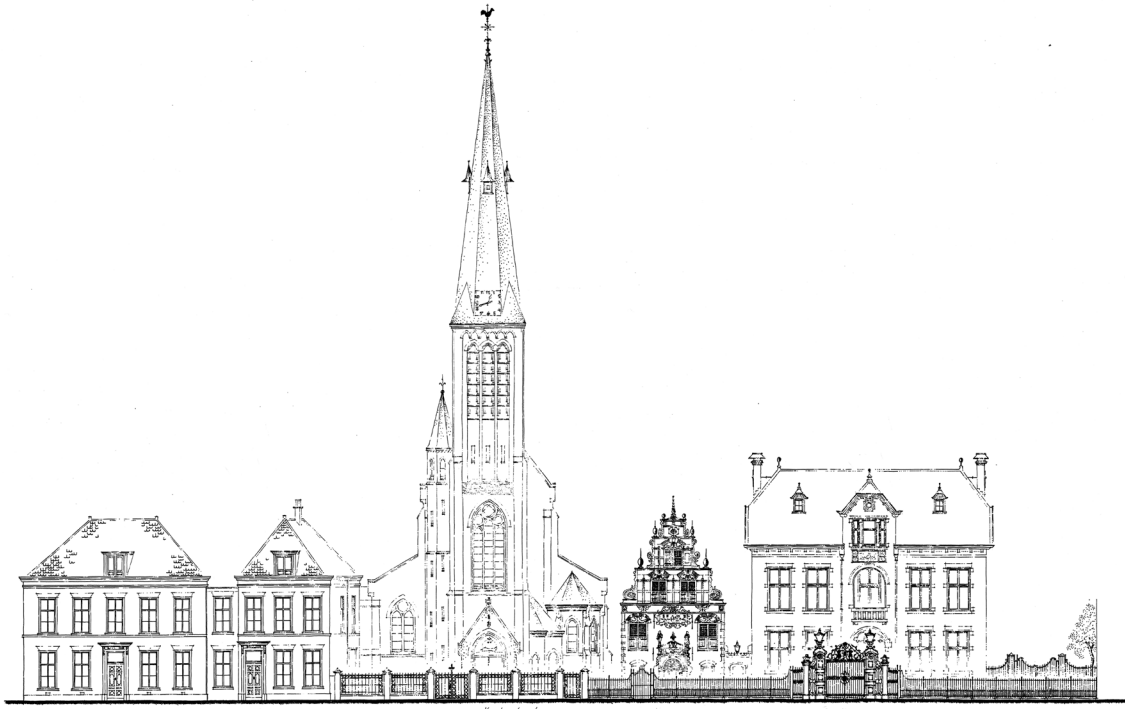
In december 1901 was er nog steeds geen oplossing waarin het bestuur zich kon vinden. Pastoor Nieuwenhuizen besloot daarom de bouw vijf jaar uit te stellen. Tussentijds zou het nog resterende huis aan de Westerstraat vrij komen, waardoor er een geheel nieuwe kerk kon verrijzen, waarvoor dan 40.000 gulden beschikbaar zou zijn. Van Groenendael meende dat er voor dit bedrag 'een eenvoudige, doch solide, ruime kerk zonder toren' denkbaar was. In de laatste vergadering van het jaar nam het kerkbestuur het voorstel van de pastoor over, maar twee maanden later schreef Koomen een brief, waarin hij betoogt dat de bouw van een nieuwe kerk 'onnodig en te zware lasten' met zich meebracht. De pastoor had de plannen echter al afgekondigd en wilde daar niet meer op terugkomen.

Een probleem dat zich voordeed bij de nieuwbouw vormde de huisvesting van de parochie tijdens de bouw. In december 1903 kwam in de Peperstraat een kerkgebouw van de gereformeerde kerk met kosterwoning leeg te staan. Het kerkbestuur besloot deze aan te kopen. De gereformeerden bouwden in die tijd de nog bestaande kerk in de Klopperstraat. De parochie betaalde 5.000 gulden voor de kerkzaal en 1.500 gulden voor de kosterwoning. Na de voltooiing van de huidige kerk bracht de verkoop van deze noodkerk 3.500 gulden op.

Het huis aan de Westerstraat kwam inderdaad vrij en een gewenste grondruil met het weeshuis vond doorgang, zodat niets de nieuwbouw van een complete kerk meer in de weg stond. Op 19 december 1904 stelde de pastoor voor drie architecten om 'eene gedeeltelijke nieuwe kerk met sacristie' te ontwerpen voor 550 personen. De bouwsom mocht de 40.000 gulden niet te boven gaan. Dat 'gedeeltelijke' had betrekking op de omstandigheid dat al meteen

22 WA, 0301, 8. Notulenboek 1836-1845, p. 81-82.

23 WA, 0301, 9. Notulenboek 15 mei 1854-28 juni 1915; Braakman 2006, 77-86.

Afb. 23 (boven). De kerk op Westerstraat 107.
Opmetingstekening uit 1944. Oud Enkhuizen.

Afb. 24. De Sint-Franciscus vanuit het westen
vanaf de Westerstraat.
Foto auteur.

voorzien was in een latere uitbreiding van de kerk. De architecten kregen alleen een reiskostenvergoeding van maximaal 25 gulden. Aangezocht werd Van Groenendael, waarmee de parochie nog steeds contact had. Daarnaast kreeg de architect Anton J. Joling (1857-1934) een uitnodiging. Zijn opleiding had hij bij P.J.H. Cuypers genoten. Zo was hij opzichter bij de bouw van de Dominicuskerk van Cuypers uit 1883-1893 in de Spuistraat. Sinds 1874 werkte hij in Amsterdam. Als zelfstandig architect verwierf hij een zeer breed scala aan grote opdrachten, waaronder slechts een enkel kerkgebouw, de Heilig Hartkerk op de Kraaijenhofflaan in Hees bij Nijmegen uit 1899.²⁴ Een bekend gebouw van zijn hand is het grote magazijn van het katholieke Peek & Cloppenburg op de Dam uit 1914-1917.

Uiteindelijk viel de keuze op 24 januari 1905 op de derde architect, Nicolaas Molenaar (1850-1930). Zijn vader bouwde als timmerman en aannemer in 1872 de Sint-Martinuskerk in Sneek naar een ontwerp van Cuypers. Nicolaas werkte hier op negentienjarige leeftijd aan mee. Molenaar trad nadien op als opzichter bij de bouw van enkele andere kerken van Cuypers, zoals de Sint-Willibrordus uit 1873 in Sappemeer en de Sint-Jacobus-de-Meerdere uit 1878 in Den Haag. Voor de laatste kerk verhuisde hij naar Den Haag, waar hij tot zijn dood bleef wonen. Op aanraden van Cuypers trad hij in 1875 in dienst bij het bureau van de Rijksbouwmeester voor Onderwijs, J. van Lokhorst. Hiervoor werkte hij tien jaar, waarna hij als zelfstandig architect begon. Zijn eerste kerkgebouw was de Sint-Willibrordus in Vleuten uit 1884-1885.²⁵ In Den Haag bouwde hij gedurende zijn lange loopbaan vijf kerken, waaronder de Onze-Lieve-Vrouw-Onbevlekt-Ontvangenkerk of Elandkerk uit 1892,²⁶ maar ook elders in het westen, staan nog kerken van zijn hand, waaronder de imposante Sint-Bonaventura in Woerden uit 1892.²⁷ Daarnaast bleef hij ook actief in Friesland en Groningen. Hier bouwde hij bijvoorbeeld in 1895-1896 de Sint-Willibrordus in Oude Pekela.²⁸ Hij ontwierp in 1892 ook een katholiek kerkgebouw voor de parochie in Surabaya in Nederlands-Indië.²⁹ Voor kerken bleef hij tot in de jaren twintig de neogotische stijl hanteren. In 1928 werd hij getroffen door een beroerte,

24 Deze kerk brandde in 1977 uit.

25 Rijksmonument nummer 520228.

26 Rijksmonument nummer 17509.

27 Rijksmonument nummer 39306.

28 Rijksmonument nummer 339063.

29 *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 13 juni 1892.

die hem het werken belette. Voor de niet kerkelijke opdrachten bouwde hij doorgaans in de stijl van de Hollandse renaissance, zoals Statenplein 4-10 in Den Haag uit 1902.³⁰

Het bisdom keurde het door hem ingezonden plan goed (afb. 17). Op 27 april 1905 vond de aanbesteding plaats van een door Molenaar verder uitgewerkt plan, gedateerd 23 februari 1905 (afb. 18). De hoogste inschrijver kwam uit op 62.000 gulden, de laagste van Kl. Deen uit Grootebroek op 45.500 gulden. Deen bleek na onderzoek een bekwame aannemer, zodat het bestuur hem ook het werk gunde. De laatste kerkdienst in de oude kerk vond plaats op 3 mei 1905.

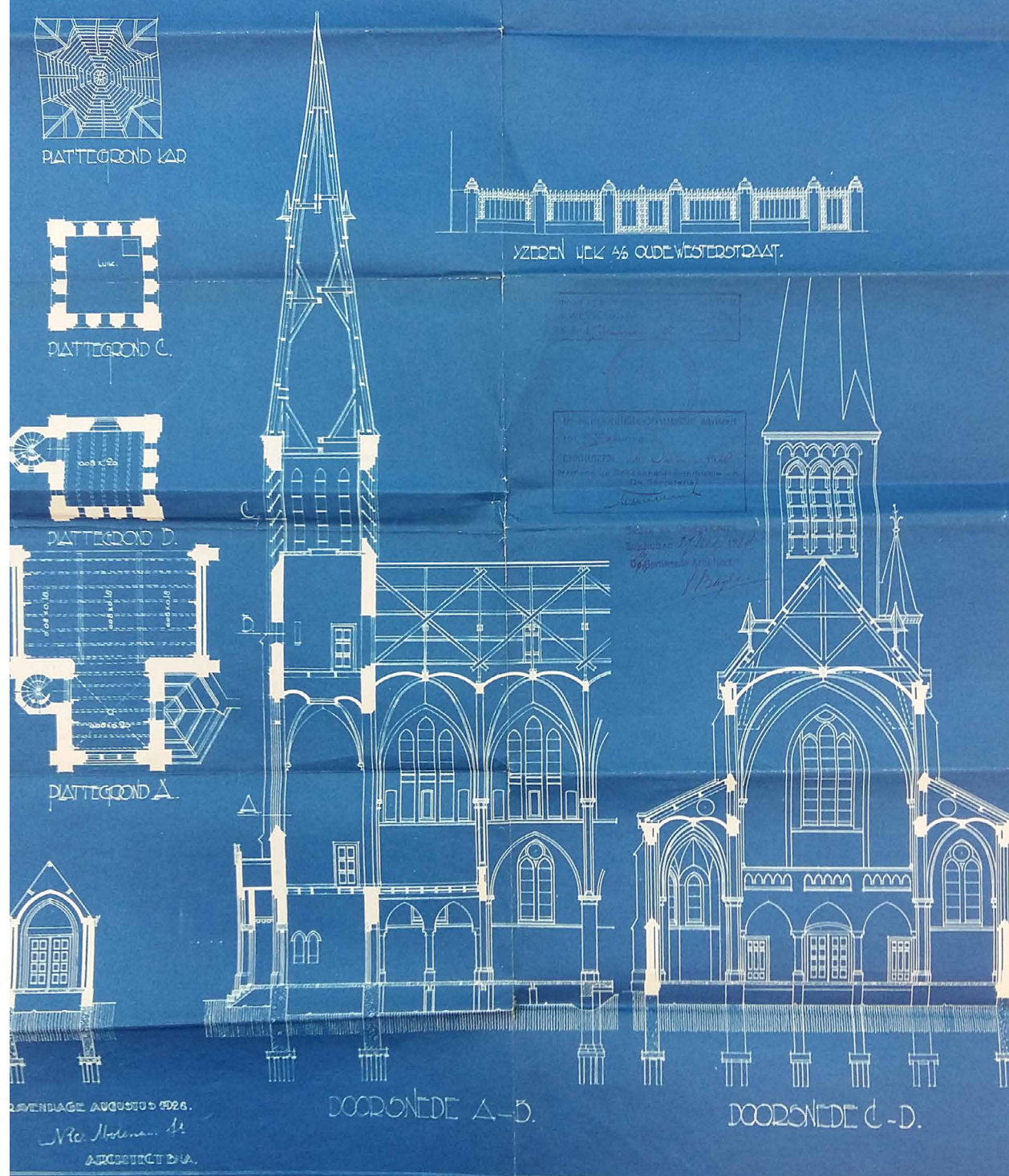
Met het heien ondervond de aannemer enige tegenslag. Bij het proefheien bleken niet 381, maar 391 palen nodig, zo bleek op de vergadering van het kerkbestuur op 12 juni 1905. Op 22 juli ging de laatste paal de grond in. De eerstesteenlegging door de pastoor vond plaats op 27 augustus 1905. Een krantenbericht van 15 december 1905 meldde dat het werk in de winter doorging tot in het donker: 's Avonds ziet men in het door een aantal lampen verlichte gebouw metselaars met een lantaarn op de borst nog druk aan de arbeid.'

Ondertussen werkte het kerkbestuur ook aan de inrichting. Het bestaande doopvont en het orgel uit de oude kerk keerden terug. Joh. Hilboesen plaatste de oude orgelkas op een 1,80 meter hoge onderkast. Herplaatst werden eveneens de zijaltaren, gewijd aan Maria en Jozef. Na enige tijd kregen ook de oude kruiswegstaties een plek in het nieuwe kerkgebouw. Het kerkbestuur wilde aanvankelijk nieuwe mannen- en vrouwenbanken naar het model van de bestaande vrouwenbanken, maar de architect achtte deze, blijkens de notulen van 15 augustus 1905, niet passend bij het neogotische interieur. Uiteindelijk kwamen er eikenhouten banken naar ontwerp van de architect. Ze werden vervaardigd door de laagste inschrijver, de firma Stolzenberg uit Roermond. De Gebroeders Margry & Snickers uit Rotterdam vervaardigden het nieuwe hoofdaltaar. De schilder H. Brückner uit Den Haag bracht een bonte polychromie aan in het interieur. In 1908 kwamen er beelden van Sint Franciscus Xaverius en van het Heilig Hart.

De bisschop van Haarlem wijdde de kerk in op 6 augustus 1906. De kerk beschikte nog niet over de later toegevoegde toren en het schip was twee ge-

30 Rijksmonument nummers 461435-461441.

PAROCHIE V. H. FRANCISCUS XAVIERIUS TE ENKHUIZEN. BISS: HAARLEM
 W: TOREN MET GEDEELTE KERK.
 AAL 1 OP 100. BLAD

Afb. 25. Bouwtekening uit augustus 1928 van de toren en de twee aansluitende traveeën van het schip. Westfries Archief, Hoorn.

welfvakken korter dan nu. Aan de kant van de Westerstraat strekte zich een voorplein uit waaraan een noodgevel stond in stijl met de rest van de kerk (afb. 19). Aan de Westerstraat stond voor de kerk nog een zeventiende-eeuws pand, dat uiteindelijk plaats moest maken voor de toren.

Uitbreiding van de kerk en de bouw van de toren, 1930

Onder pastoor C.A. van Baaren kwam in januari 1928 in het kerkbestuur de verlenging van de kerk en de bouw van een toren aan de orde. De kerk was ondertussen te klein. De oude Molenaar, juist getroffen door een beroerte, moest de van tevoren geplande uitbreiding aan zijn zoon overlaten, die in zijn voetsporen was getreden. De twee extra traveeën konden plaats bieden aan 220 zitplaatsen. Het ontwerp voorzag daarnaast in een 52 meter hoge toren.³¹ In september kwam junior met de tekeningen en een begroting, die uitkwam op 58.100 gulden. Met alle bijkomende kosten liep het bedrag op tot 71.556 gulden. Op 25 september viel het besluit tot de bouw, zodat op 23 januari 1929 de aanbesteding kon plaatsvinden. Door de economische crisis schreven maar liefst 23 aannemers zich in. Voor hen gold als voorwaarde dat ze lid moesten zijn bij de R.K. Bond van Bouwvakpatroons. Bovendien moesten ze katholieke werknemers in dienst hebben. Als laagste inschrijver kwam de Gebroeders Weel uit Grootebroek naar voren voor een som van 68.900 gulden. Na het inwinnen van inlichtingen, werd het werk echter gegund aan de op een na laagste inschrijver, L.O. Koenders uit Enschede, voor een bedrag van 72.250 gulden. In totaal gingen er 234 palen de grond in. Half december, vlak voor het invallen van de vorst, kwam het metselwerk gereed.

Latere wijzigingen

De drie klokken die destijds in de toren hingen, werden in de oorlog afgevoerd door de Duitse bezetters. Na de oorlog kwamen er nieuwe. Op 10 januari 1930 werd het vier meter hoge kruis op de toren geplaatst. De kunstenaar Antoon Molkenboer vervaardigde het glasmozaïek boven de ingang van de toren.

Van het neogotische interieur bleef uiteindelijk nauwelijks iets bewaard. Bij een ingrijpende modernisering in 1968 verdwenen de altaren, de preekstoel en de communiebank. Over de polychromie op de

muren kwam een laag witkalk en blauw over die van de gewelven. Wegens bouwvalligheid werd in 1988 een sloopvergunning aangevraagd voor de toren. Door de Aktie Behoud Franciscustoren in 1989 bleef deze gehandhaafd en volgde er een restauratie door de gemeente, die de toren in eigendom kreeg. Het interieur kreeg 1997 schilderijen van de Enkhuizer graficus J. van der Mee op het gewelf in de kruising.

In 2012 bleek de vloer van de kerk mankementen te vertonen en voelde de parochie zich gedwongen de deuren te sluiten en op zoek te gaan naar een ander gebouw. In 2015 werd het voormalige gebouw van de Openbare Bibliotheek aan het Kwakerspad gekocht en in december 2015 in gebruik genomen als kerk.

Beschrijving

Situering

De katholieke parochie kerktte aanvankelijk aan de achterzijde van een huis aan de Westerstraat, waardoor de ingang zich op een enigszins verscholen plaats aan de Harpstraat bevond, die doorgaans werd aangeduid als De Hoek. Deze situatie bleef gehandhaafd in de eerste echte kerk, die gereedkwam in 1779 (afb. 2). Deze stond evenals de eerdere huiskerk achter de huizen aan de Westerstraat en had zijn ingang nog steeds aan de Harpstraat, aan de zuidzijde, waar zich aan de straatzijde de consistoriekamer bevond. Het koor stond hierdoor niet op het oosten gericht, maar op de Westerstraat, naar het noorden. Doordat het koor zich aan de zijde van de Westerstraat bevond, was de kerk voor de kerkgangers vrijwel niet van deze kant te bereiken. Aan de westzijde werd de kerk begrensd door de gebouwen van het weeshuis van de Hervormde Gemeente.

De behoefte aan een representatieve gevel op de plaats waar de kerk door de meeste mensen gezien kon worden, bracht het kerkbestuur ertoe in 1846 eeuw aan de Westerstraat een representatieve voorgevel te plaatsen, ondanks dat de feitelijke ingang zich aan de andere zijde van het gebouw bevond (afb. 3). In de discussies over de noodzakelijke vergroting van de kerk in 1901 leidde dit punt tot een impasse in de discussie. Het kerkbestuur kon het voorstel van architect/aannemer Jean van Groenendael om het koor te verplaatsen naar de zuidzijde niet aanvaarden. De Westerstraat was de logische plaats voor een ingang, maar de keuze om het koor naar de achterzijde te verplaatsen, viel kennelijk zwaar.

Bij de nieuwbouw van de huidige nog bestaande

³¹ WA, 1325_BD, Gemeente Enkhuizen, bouwvergunningen 1905-1979, 1585, Westerstraat 103-107, 27 december 1928, veergroten kerkgebouw en verdiepen kelder.

Afb. 26. Interieur van de Sint-Franciscus kort na de voltooiing in 1906. Westfries Archief, Hoorn.

kerk, waarvan de eerste fase in 1906 met het koor en een groot deel van het schip, werd deze knoop uiteindelijk doorgehakt. De koorpartij kwam aan de kant van de Dijk en de Oude Haven, waar deze door zijn betrekkelijk grote hoogte tot op heden de gehele omgeving domineert en een zwaartepunt vormt in dit deel van het rijksbeschermd stadsgezicht (afb. 21).

Aan de Westerstraat vormt de neogotische toren en kerk een bijzonder ensemble met de Westerkerk en de bijbehorende klokkentoren (20, 21). De Westerkerk staat met het koor op het oosten, langs de Westerstraat, precies in aan twee kleine knikken, waardoor het portaal aan de zuidoostzijde precies in as van de Westerstraat staat, in de richting van de Sint-Franciscus. Niet ver daar vanaf staat de toren van de Sint-Franciscus, die de concurrentie aangaat met de klokkentoren van de Westerkerk (afb. 4). De katholieke kerk staat dwars op de Westerstraat en de Westerkerk. De beide kerken zijn door hun bijzondere en opvallende volumes een boeiende relatie met elkaar aangegaan.

Behalve dat de Sint-Franciscus een belangrijk gemeentelijk monument betreft op historische en kunsthistorische gronden, vormt het een essentieel onderdeel van het rijksbeschermd stadsgezicht.

De opzet

De in twee fasen voltooide kerk bestaat uit een basilicaal schip van vijf gewelfvakken met daarop aansluitend een pseudo-dwarspand dat aan weerszijden nauwelijks buiten de kerk uitsteekt en van binnen niet erg opvalt, doordat de lichtbeuk van het middenschip zich in dit dwarspand bijna onafgebroken voortzet (afb. 18, 20).³² Het dwarspand valt alleen op doordat de scheibogen aan weerszijden iets hoger en wijder zijn dan die in de overige gewelfvakken (afb. 27). In de lichtbeuk zit bovendien een afwijkende vensterpartij: die bestaat niet zoals in de andere traveeën uit drie spitsboogvensters met de hoogste in het midden, maar uit een combinatie van vier spitsboogvensters en drie rondvensters. Ter plaatse zet ook de zijbeuk zich nagenoeg ononderbroken door. Feitelijk ontbreekt een echt dwarspand, maar met subtiele ruimtelijke middelen, wist Molenaar er een te suggereren. Juist door het ontbreken van een echt dwarspand vormt de daklijn van schip en koor een

ononderbroken geheel (afb. 21).

Het koor bestaat uit een basilicale voortzetting van het schip van een vak, dat korter is dan die in het schip. Hierop sluit een sluiting aan bestaande uit zevenkanten van een twaalfhoek. Een omgang bleef achterwege. Hoewel de koorsluiting, waarin het hoofdaltaar stond, niet hoger is dan de rest van de kerk, wekt het wel de indruk rijziger te zijn. Dit effect bereikte Molenaar door de hoge spitsboogvensters, die tot veel lager reiken dan de vensters in de lichtbeuk (afb. 27). Ze komen echter met hun onderzijde ruim boven de onderdorpel van de vensters in de zijbeuken uit, waardoor de plint onder de vensters een rijzige indruk achterlaat. De zijbeuken hebben aan de koorzijde een eenvoudige, rechte gevel als sluiting. In de eerste travee vanaf de toren bevindt zich in de middenbeuk een galerij, waarop het orgel stond (afb. 28).

De zijbeuken zijn verhoudingsgewijs tamelijk smal, een tendens die zich aan het begin van de twintigste eeuw voordeed, omdat de zijbeuken door de dragers onder de zijbeuken eigenlijk nooit een goed zicht op het altaar konden bieden. Dit was een eis waaraan steeds meer belang werd gehecht. De vierde travee vanuit het westen heeft in de zijbeuken een onopvallende uitbouw voor de biechtstoelen (afb. 18, 20).

In de hoek tussen de toren en het schip in het nieuwere gedeelte zit aan de westzijde tegen de gevel van het schip een sluiting bestaande uit drie zijden van een zeshoek, de doopkapel (afb. 22). Deze gaat deels schuil achter een nevenruimte met een zijingang tegen de toren. In de linkerhoek staat de trap-toren, die de toren begeleidt tot boven het schip. Van de vierkante toren is de onderste geleding met het ingangsportaal het laagst, daarop volgt een hogere geleding met een hoog en breed venster. De bovenste geleding alleen is bijna even hoog als de twee onderste samen en wordt grotendeels ingenomen door telkens drie hoge nissen met daarin de eveneens tamelijk hoge luidgaten. Daarop staat een zeer hoge en ranke spits. Al voerde niet Molenaar zelf dit ontwerp uit, maar zijn zoon, toch past deze helemaal in de reeks zoals Molenaar senior die inde laatste decennia van zijn loopbaan bouwde. Aangenomen mag worden dat de zoon aan het eerdere ontwerp van zijn vader weinig tot niets veranderde.

Het exterieur

In het begin van de twintigste eeuw waren er naast

³² WA, 1325_BD, Gemeente Enkhuizen, bouwvergunningen 1905-1979, 1592, Westerstraat 103-107, 18 januari 1968, vernieuwen priesterkoorvloer. Met plattegrond van de kerk.

Afb. 27. Het inwendige van de kerk gezien naar het koor. Foto auteur.

Cuypers ondertussen al andere grootheden binnen de architectuur naar voren gekomen, zoals H.P. Berlage. Ondertussen gold Cuypers nog steeds als een reus onder de architecten. Voor trouwe volgelingen van Cuypers als Molenaar bestond er daarom geen enkele reden om het door Cuypers en henzelf ontwikkelde gotische idioom in de kerkenbouw los te laten. Molenaar hoorde niet tot de architecten die gingen experimenteren met andere vormen. Tot aan het einde van zijn leven bleef hij die stijl trouw.

In zijn oeuvre gebruikt hij de elementaire basisvormen van de Franse gotiek, vertaald in baksteen, met nadrukkelijk ook elementen uit de Hollandse baksteengotiek. Daarbij valt op dat hij in het exterieur van de Sint-Franciscus geen speelse elementen van natuursteen toevoegde. Het muurwerk bestaat rondom uitsluitend uit baksteen. Deze sobere behandeling van de gevels typeert vooral het latere werk van Molenaar.

De kerk heeft rondom eenvoudige, versneden steunberen, maar luchtbogen, zoals Molenaar deze wel toepaste, bleven in deze kleinere kerk achterwege. Bepalend zijn verder de eenvoudige spitsboogvensters, grote hoge in het koor en uit meerdere kleinere spitsboogvensters samengestelde raampartijen in de lichtbeuk en de zijbeuken. Een typisch Noord-Nederlands (Hollands) element vormt het uitkragende spitsboogfries aan de bovenzijde van alle gevels en is ontleend aan de middeleeuwse kerkbouw in baksteen in de Noordelijke Nederlanden. Het fries loopt om het koor langs de kerk, maar er ook een identiek fries op bijvoorbeeld de sluitgevels van de zijbeuken.

De toren kreeg als blikvanger een wat rijkere detaillering dan de rest van de kerk. De uitgewerkte geledingen en de veel kleinere van de traptoren, de uitbouwen en het portaal vullen de schaarse ruimte voor de kerk vrijwel geheel, maar dragen allemaal bij aan een zekere rijkdom. Hier paste de architect evenmin veel natuursteen toe. Dat is alleen te vinden in het uitnodigend naar voren stekende portaal en dan vooral in de geveltop daarvan, de kraagstenen opzij, de steen in de top en de lijst langs de toplijn. Verder zit er een natuurstenen architraaf onder het reliëf boven de ingang.

Interieur

Binnen staan er onder de scheibogen ronde zuilen op een voetstuk (afb. 27-28). Daarboven gaat een bundel van wandpijlers op met een kapiteel. Daar-

op rusten de tamelijk zware gordelbogen en de erg ranke kruisribben van de vierdelige kruisribgewelven van de middenbeuk. De combinatie van wandcolonnetten op ronde pijlers komt voor bij een groot aantal Franse kathedralen, zoals de Saint-Étienne in Sens en de Notre-Dame in Parijs. In deze kerk combineerde Molenaar dit gegeven met lange vensters in de lichtbeuk, waarvan de onderdorpels zich nog onder de kapitelen van de wandcolonnetten bevinden, dus onder het punt waarop de gewelven aanvangen. Dit motief grijpt bijvoorbeeld terug op de Notre-Dame in Chartres en is kenmerkend voor de meeste dertiende-eeuwse kathedralen. Net als in deze voorbeelden zijn de kruisribgewelven in Enkhuizen vierdelig. Enkele gotische vormen dragen een onmiskenbare Nederlandse signatuur. In de eerste plaats de relatief grote afstanden tussen de zuilen onder de scheibogen. Net als in de Hollandse baksteengotiek kreeg de kerk tussen de scheibogen en de lichtbeuk geen echt triforium. In de Noordelijke Nederlanden was het veel gebruikelijker de lichtbeuk op te nemen in een nis en deze naar beneden door te trekken tot aan de horizontale geleding boven de scheibogen. Zo ontstond er onder de vensters in de lichtbeuk van de neogotische kerk in Enkhuizen een blind gedeelte met vijf ondiepe spaarvelden met in de middelste een deuropening, een oplossing die in de laatmiddeleeuwse stadskerken in Holland in allerlei varianten voorkomt.

Binnen de neogotiek stelde Molenaar zich soms conservatiever op dan zijn grote voorbeeld Cuypers. Die begon al voor het einde van de negentiende eeuw in het interieur af te zien van het gebruik van al te opzichtige polychromie tegen de wanden en de gewelven en uiteindelijk ging hij ertoe over schoon metselwerk te tonen. Veel langer dan hij hield Molenaar vast aan een rijke en kleurige inrichting, ook in de Sint-Franciscus, zoals nog te zien is op oude foto's (afb. 26).

Conclusie

Nicolaas Molenaar bouwde tijdens zijn lange loopbaan een groot aantal kerken. Hiervan genieten tal van grote, monumentale voorbeelden bescherming als rijksmonument, niet in de laatste plaats omdat ze vrijwel alle gevallen zeer bepalend zijn voor hun omgeving. De Sint-Franciscus in Enkhuizen behoort juist tot zijn kleinere en meer intieme kerkgebouwen met een wat eenvoudiger opzet.

Binnen het rijksbeschermd stadsgezicht vormt

Afb. 28. Inwendige van de kerk gezien in de richting van de Westertoren. Foto Klaas Koeman.

de kerk een dominerend element, zowel naar de Dijk en de Oude Haven, als naar de Westerstraat. Met de Westerkerk en de daarbij behorende klokkentoren vormt de katholieke kerk een bijzonder ensemble, doordat ze in richting ten opzichte van elkaar een kwartslag gedraaid zijn, met de torens naar elkaar toe staan en op hetzelfde gedeelte van de Westerstraat staan gericht.

Bij de ruimtelijke opzet ging Molenaar in de betrekkelijk kleine Sint-Franciscus minstens zo subtiel en geraffineerd te werk als bij zijn grotere kerken. Het pseudo-transept tussen schip en koor werkte hij op een eigen manier uit. Daarmee vormt de Sint-Franciscus een gaaf voorbeeld van een kleinere en meer bescheiden kerk in de late stijl van de neogotiek.

Binnen het oeuvre van de beroemde kerkenbouwer Molenaar behoort de kerk in Enkhuizen tot de latere fase, waarin hij zijn gotische idioom, een mengsel van de meest elementaire elementen uit de vroege Franse gotiek en de Hollandse baksteengotiek uit de latere middeleeuwen, volledig had doorontwikkeld en geïntegreerd. Daarbinnen behoort de Sint-Franciscus tot een groep, waarin hij tot zeer klare en heldere vormen kwam met een minimaal gebruik van ornamenten en natuursteen. Na de Sint-Franciscus bleef de gotiek binnen een kleine kring nog enige decennia in zwang, totdat de laatste leerlingen van Cuypers hun loopbaan beëindigden of toch overgingen naar alternatieve, als meer eigentijds ervaren vormen.

